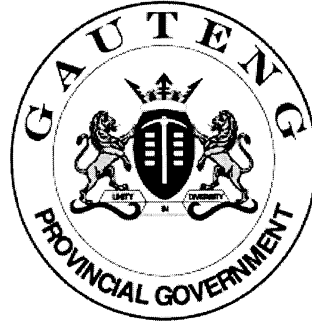

**SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION
*SENIORSERTIFIKAAT-EKSAMEN***

**FEBRUARY / *FEBRUARIE*
MARCH / *MAART***

2005

**XITSONGA XA RIRIMI RA VUMBIRHI
NHLAWULO WA LE XIKARHI**

(Papila ro sungula)

SG

934-2/1

XITSONGA SECOND/ADDITIONAL LANG SG: Paper 1

6 pages

X05

**COPYRIGHT RESERVED / KOPIEREG VOORBEHOU
APPROVED BY UMALUSI / GOEDGEKEUR DEUR UMALUSI**

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG
XITHIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

XITSONGA XA RIRIMI RA VUMBIRHI
NHLAWULO WA LE XIKARHI
(Papila ro sungula)

NKARHI: 2 wa tiawara

TIMARAKA: 80

SWITSUNDZUXO

- Phepa leri ri na swiyenge swinharhu A, B na C, kutani u boheka ku hlamula hinkwaswo.
- Tsala ririmi leri amukelakaka.
- Hlamula swivutiso hinkwaswo swa phepha leri.

XIYENGE XA A

XIVUTISO XA 1

Hlaya ndzimana leyi nga laha hi vukheta, u tlhela u hlamula swivutiso leswi swi yi landzelaka:

Vatadlaya u ni magoza yo nyawula. Hi siku lerikulu leri swifundza hinkwaswo a swi hlanganile eGiyani, Vatadlaya a nga tsutsumi kambe a chela ndlala. Vanhu va sala va hlambanyisa hi ta tsutsumelo ra yena. Lavo tiva ngopfu va pfange ni ku vula leswaku Vatadlaya u tlhaveriwe murhi wo tsutsuma. Va ri loko a twa ntsena swigingi endzhaku ka yena wa hundzuka, u cinca mavala, u ngheniwa hi matimba man'wana lama a nga ma tiviki laha ma humaka kona. Ya vahlaleri a yo ba huwa, yi phokotela mavoko ni ku n'wi tlakusa loko a nghena elayinini leyi va sukaka eka yona. Leswi a swi endla leswaku a va ni matimba lama nga riki ya ntolovelo.

Van'wana vatsutsumi va ringetile ku namulela swimarha kambe wonge a va endla xiswathe-swathe. Vatadlaya a tiveka ekule. Loko a khinsama elayinini leyi va sukaka eka yona, vanhu lava a tsutsuma na vona va nghena hi ku chava. Loko a kala a sungula ku tsutsuma u namulelela swimarha wonge u lo loyiwa. Tsutsumelo ra yena a ro va emisiheni ni le ngatini. Hambi a heta masiku mambirhi kumbe vhiki a nga tiololi, a swo fana ni masiku man'wana ya mimphikizano. Masagwati ni tisetifikheti leti a ri na swona, a ha ha hlayi.

Mahundzelo ya yena ya switsutsumi swin'wana a ya hlomula mbilu. Van'wana va n'wi navelela swilo leswo biha, kambe va ta endla yini? Phela vona va ha ta dya mbitsi. Loko a tlula layini leyi yi kombaka leswaku yena u hlurile nakona u ni vuswikoti bya kona, leyin'wana yi tikomba wonge a yi tsutsuma hi xindzhakwandzakwana.

Hambi van'wana a va n'wi navelela swo biha a swi ba hi makatla. Leswi a swi komba ku tinyiketa ka yena eka ntlangu lowu. A a swi tiva leswaku a hi vanhu hinkwavo lava n'wi rhandzaka, hi vula vanhu va timbilu ta Sathana.

Vanhu a va vutisana swivutiso swa leswaku xana i n'wana wa ka mani, wa le kwihi? A swi nga tiveki kahle hikuva n'wana wa vanhu a nga tali lomu switaratini laha a nga ta hlangana na vunghana byo hamboloka. Van'wana va ku i n'wana wa ka Manyisa, Xinyayi, Xiviri kumbe Magayisa wa le ka Malamulele. Van'wana va pfa va ku i xaka ra vona. Kwihi? Hinkwavo a va hamba. Tata wakwe Xiya na mani hi yena, loyi a nga n'wi chela moya lowu ku sukela evutsongwanini bya yena. Loko va twa leswaku u hala a va ya, exitediyamu xa le a vo khitikanela kona.

Eka mimphizano leyo tala a nga hluriwi. Switsutsumi swin'wana a swi tiolola vusiku ni nhlekanhi, kwihi, a swo fana ni kwala. Swin'wana swi nga dyi byi rhelela hikuva a swi swi tiva leswaku swa ha ta koka xo tika. Vanhu lava nga ni nyiko yo fana ni ya yena va kayivela evuton'wini. Naswona hi vona lava nga ni swikombiso leswinene eka lavantshwa.

[Ti huma eka "RIRIMI RA MANANA" hi N.B. Mkhari na J.M. Shikwambana]

- 1.1 Vula vito ra munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena endzimaneni leyi. (1)
- 1.2 Xana a tiveka hi ku endla yini xana? (2)
- 1.3 Vula vito ra ndhawu leyi a tiveka ngopfu eka yona. (1)
- 1.4 Vanhu lava a va n'wi navelela swo biha i vanhu va njhani evuton'wini? (2)
- 1.5 Xana i vamani lava a va hlomula mbilu endzimaneni? (2)
- 1.6 Eka nhlamulo ya wena ya 1.5 hikokwalaho ka yini van'wana a va hlomula mbilu? (2)
- 1.7 Xivulwa lexi nge: "Vatadlaya a tiveka ekule" xi ni tinhlamuselo timbirhi. Hlamusela tinhlamuselo timbirhi ta xona hi vuhetiseki. (4)
- 1.8 Nyika tinhlamuselo ta swivulwa leswi landzelaka mayelana ni matirhisele ya swona endzimaneni.
 - 1.8.1 A nga tsutsumi kambe a chela ndlala. (2)
 - 1.8.2 Va ha ta dya mbitsi. (2)
 - 1.8.3 Wonge a va endla xiswathe-swathe. (2)
 - 1.8.4 Magoza yo nyawula. (2)
 - 1.8.5 A swi ba hi makatla. (2)

- 1.9 Loko mutsari a ku “a hundzuka a tlhela a cinca ni mavala”, xana u tirhisile xiga ririmi muni exikarhi ka lama longoloxiweke laha hansi? Hlawula xiga-ririmi xin’we ntsena.
- 1.9.1 Xivulavulelo.
- 1.9.2 Xithathelo.
- 1.9.3 Xisasi.
- 1.9.4 Xigego. (1)
- 1.10 Tsavula rito Rin’we leri vulaka swo fana ni swivulwa leswi nga endzimaneni.
- 1.10.1 Mpfumawulo wa minkondzo leyi vangiwa hi munhu loyi a tsutsumaka hi matimba kumbe loyi a fambaka hi ku tikisa. (1)
- 1.10.2 Ku va munhu a anamisa milenge loko a tsutsuma kumbe loko a famba. (1)
- 1.10.3 Ku va munhu a famba xindzhaku ematshan’wini yo va a langutile emahlweni. (1)
- 1.10.4 Ku nga vulavuli ntiyiso. (1)
- 1.10.5 Ku va vanhu va ya endhawini yo karhi hi xitalo. (1)
- 1.11 Xana munhu loyi va nge u n’wi chele moya i mani naswona u n’wi chele moya wa yini? (3)
- 1.12 Nyika ndzimana leyi nhloko-mhaka leyi faneleke. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [35]

XIYENGE XA B

XIVUTISO XA 2

- 2.1 Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi kutani u tsala NKOMISO lowu nga ringanaka 50 – 55 wa marito.

Hi fambile mpfhuka wo leha hi nga hlangani na mimovha yo tala. Leyi a hi tshuka hi hlanganile na yona a yi ri ya valungu. Loko hi hundza exidorobanini xa Hoedspruit hi sungurile ku hlangana ni mimovha ya vantima lava a va tikomba va ya eHoedspruit. Loko hi hundzile Hoedspruit hi fambile mpfhukanyana kutani hi vona lori leyi a yi famba onge i xihuhuri yi ta hi lahaya!

Lori leyi a yi famba hi rivilo lerikulu swinene. Khombo ra kona, hi te loko hi fika laha patu ri kekemeke kona lori yo huma ndleleni ya yona yi kongomana na hina. Hlamalani u te wa vhikisa, kwihi?

Yo ta yi hi kongomile lori. A swi vonaka onge yi ntshunxekile tibiriki. Hi te mati i matsanana lori yo hi susa endleleni hi ya ku enhoveni tlhu! A ndzi nga ha tikoti hi ku chava loko timhaka leti hinkwato ti humelela. Yi te yi ku vumbulu hi rivambu na mina ndzo vuya ndzi ta ku khe, hi nhloko! Munyama mphu, emahlweni! Ku vava loku ndzi ku tweke a ndzi nga si tshama ndzi ku twa! Leswi swi nga sala swi humelela endzhaku ka loko ndzi tigembile a ndzi swi tivi. Ndzi te ndzi ku phaphu, ndzi tikuma ndzi ri xikarhi ka tinguvu to basa.

Ndhawu leyi a ndzi ri ka yona a yi nga tolovelekangi. A swi tikomba leswaku a hi le kaya. A ku nuha murhi lowu a ndzi wu twa wu ndzi tlhava tinhompfu. Loko ndzi rhalarhala eka xiyindlwana lexi a ndzi etlerile ka xona ndzi vonile ntsena xikhabotwana ni mubedwa lowu a ndzi etlerile ka wona. Laha henhla ka xikhabotwana a ku vekiwile khadi ra vuxokoxoko mayelana ni muvabyi.

[Ti huma eka: "Ntsendzeleki" hi G.G. Khosa.]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]

XIYENGE XA C

XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi yi landzelaka.

Endzhaku ka khume ra malembe tiko leri hinkwaro ri ta va ri hluvukile swinene. Vanhu vo **tala** (1) va ta va va dyondzile swi **nyawula** (2). Leswi hi swi vurisa hikuva sweswi ku na tidyondzo leti yisiwaka **emahlweni** (3) eswikolweni swa lavakulu. Leswi swi endla leswaku ni lava pfumaleke nkarhi wo dyondza kahle khale va kota ku engetela tidyondzo ta **vona** (4). Leswi swi hluvukisa tiko. Tikholichi ta dyondzo na tona ti karhi ku kula no engeteleka, mativula ku vile Tivumbeni, ku ta Hoxani namuntlha ku tumbuluka yin'wana eGiyani. Hi tlhelo hi kuma **leswaku** (7) tifeme na tona ti karhi ku **akiwa** (5). Leswi swi vonaka ngopfu loko munhu a endzela **tindhawu** (6) to fana na le Nkowankowa.

- 3.1 Hundzuluxa xivulwa xa nomboro ya 2 xi va eka nkarhi wa sweswi eka nandzulo. (2)
- 3.2 Tsala swivulwa hi marito ya tinomboro ta 1 na 4 u humelerisa tinhlamuselo to hambana na leti nga tirhisiwa eka swivulwa leswi nga endzimaneni. (2)
- 3.3 Rito ra nomboro ya 7 i rihlanganisi. Vumba swivulwa swa wena hi mahlanganisi lama nga longoloxiwa laha hansi.
- (a) Hikuva. (2)
- (b) Loko. (2)
- (c) Hambi. (2)

- 3.4 Rito ra nomboro ya 6 ri komba vunyingi. Tsala xivulwa lexi nga laha hansi u ri karhi u hundzuxa marito lama faneleke ku va evunyingini.

Endzhaku ka khume ra malembe tiko leri hinkwaro ri ta va ri hluvukile.

(5)

- 3.5 Marito-fularha i marito lama kanetanaka hi tinhlamuselo. Nyika marito-fularha ya marito ya tinomboro 3 na 5 u tlhela u vumba xivulwa hi rin'wana na rin'wana ra wona.

(6)

[21]

XIVUTISO XA 4

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi yi landzelaka.

Heyi, swakudya a swi ta swi hlongorisana hi **swiyenge** swa kona. Endzhakunyana ka loko ku dyiwile, se ku pfuleriwa pompi ya byala. Byala bya tinxaka-nxaka byi halaka va khida hi byona, va hlambela va tiphina vana va vanhu.

- 4.1 Loko ku vuriwa leswaku swakudya a swi hlongorisana hi **swiyenge**, xana swi vula yini?

(2)

- 4.2 Xiga-ririmi lexi nga tirhisiwa eka ntila lowu nga nkhwatihatiwa i xithathelo. Nyika nhlamuselo leyi xiga-ririmi lexi xi vulaka yona eka ntila lowu nga nkhwatihatiwa.

(2)

- 4.3 Rito ra 'heyi' endzimaneni i rihlamari. Vumba xivulwa xa wena laha eka xona ku nga ta va ku tirhisiwile rihlamari leri u ri tivaka.

(2)

[6]

XIVUTISO XA 5

Hetisa swivutiso leswi landzelaka hi marito lama fanelaka eka swivandla leswi ahlamake.

- 5.1 Nhweti yo hetelela ya lembe i _____.

(1)

- 5.2 Munhu wo fa mahlo u vuriwa _____.

(1)

- 5.3 N'wana wo sungula emutini i _____.

(1)

- 5.4 Munhu loyi a nga ni timali to tala a tlhela a fuwa u vuriwa _____.

(1)

[4]

XIVUTISO XA 6

- 6.1 Rito leri nga nkhwatihatiwa exivulweni lexi nga laha ri komba rhavi ra xihlamulano.

I khale va rhandzana vana lava.

-Vumba rhavi ra xihlamulano hi marito lama longoloxiweke laha hansi u tlhela u vumba swivulwa hi wona.

- 6.1.1 Vona

(2)

- 6.1.2 Khoma

(2)

[4]

NTSENGO WA XIYENGE XA C:

[35]

TIMARAKA HINKWATO:

80

MAKUMU